

Problémy s vymedzovaním marginálnych regiónov

Lucia Poláčková

Univerzita Komenského v Bratislave, Prírodovedecká fakulta, Katedra regionálnej geografie, ochrany a plánovania krajiny, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava 4, polackoval@fns.uniba.sk

Úvod a formulácia cieľa

Proces posilňovania a rastu regionálnych disparít sa po roku 1989 nevyhol ani územia Slovenska, kedy po silnom nivelizačnom pôsobení štátnej egalizačnej politiky počas obdobia socializmu, bolo na začiatku celé územie silne podrozvinuté oproti krajinám západnej Európy. I dnes po 20 rokoch transformačných procesov v hospodárstve, sociálnej štruktúre a regionálnej politike na Slovensku existujú regióny nachádzajúce sa v marginálnej pozícii voči centrálnym, silne zaostávajúce, vyčlenené a stále viac marginalizované. Hlavným cieľom článku je na základe štúdia a zhodnotenia dostupnej literatúry poukázať na nejednoznačnosť identifikácie a vymedzovania marginálnych regiónov napriek jednoznačnosti ich výskytu, ktorú môžeme v praxi pozorovať.

Materiál a metódy

Pri spracovaní boli použité poznatky z literatúry uvedenej v Zozname použitej literatúry. Mapa regiónov Slovenska najčastejšie vymedzovaných ako marginálne bola spracovaná na základe odborných štúdií [4], [5], [6], [11] realizovaných po roku 2000. V každej štúdií boli identifikované regióny, ktoré autor vymedzuje ako marginálne. Následnou analýzou a nakladaním jednotlivých vymedzení, boli identifikované najčastejšie vymedzované regióny a rozdelené do dvoch skupín výrazne a značne problémové. Pre približné porovnanie územného rozsahu a vývoja s obdobím 1991 – 2000 bolo šrafážou znázornené vymedzenie podľa práce [8] k roku 1991.

Výsledky a diskusia

O celosvetovom výskyte marginálnych regiónov hovorí Schmidt: „Marginálne regióny existujú všade vo svete, vo všetkých realitách, vo všetkých kultúrach, i v najrozvinutejších priestoroch, taktiež existujú vo všetkých obdobiach...sú nutne charakterizované – viac či menej - zreteľným nedostatkom integrácie do súčasných dominujúcich štruktúr, procesov a systémov zodpovedajúceho časového a priestorového kontextu, v niektorom alebo každom

uvažovanom aspekte, vytvárajúc čiastočný alebo úplný pocit nepatrenia do (mezo alebo makro) systému.“ [1]

Napriek zhode mnohých vedcov o ich jednoznačnej existencii neustále sa vyskytujú rozpory v ich vymedzovaní a chápaní. Ako najvhodnejší a najakceptovanejší model k ich výskumu je považovaný Reynauldov model centrum-periféria. V tomto zmysle Leimgruber [2] vníma periférny a marginálny región ako synonymum, preto kladie marginálny región do protikladu k centrálnemu regiónu v dichotómii centrum-periféria, alebo ho považuje za bariérny región. K takémuto prístupu sa hlási najmä severská geografická škola alebo česká geografická škola napríklad Havlíček a Chromý [3], či na Slovensku Korec [4], Džupinová et al. [5], Halás [6].

Naopak diametrálny rozdiel v nich vidí napríklad talianska geografka Andreoli, poukazujúca na ich rozdielny význam. V snahe o objektívny prístup nadväzuje na Reynauldove modely regionálnych typov „Issolat“ (typ regiónov s intenzívnymi vnútornými väzbami no nízkou mierou interakcie s okolím) a „Angle mort“ (regióny nachádzajúce sa mimo hlavných komunikačných tokov a nedostatkom vlastného rozvojového potenciálu). Kým periférne regióny vidí ako integrované do spoločenského systému (aj keď na jeho okraji), marginálne sú od systému či už čiastočne alebo úplne izolované. Schmidt [1] potom ešte viac determinuje pozíciu marginálnych regiónov na základe väzieb a závislosti od centra, keď definuje marginálne regióny „marginálne regióny nie sú v podriadenej a závislej situácii, nepatria do globálneho systému, stoja mimo neho. Stoja na najnižšej pozícii jeho fungovania, pokrývajú len minimum požiadaviek centra.“ Pri takomto vymedzení marginálnych regiónov by ich príkladom mohli byť napríklad vojenské obvody.

Okrem geografie sa výskumom marginality zaoberá viacero vedných disciplín ako ekonómia, krajinné plánovanie, priestorová sociológia, ekológia, regionálna politika, ai. Preto v štúdiu marginálnych regiónov vzniklo viacero prístupov, ktoré sú pre syntetický geografický prístup nepostrádateľné. Vo všeobecnosti sa uznáva, že marginálne regióny vznikajú v oblastiach, kde sa stretáva najmä ekonomická, sociálna, politická marginalita. Na Slovensku boli z jednotlivých parciálnych pohľadov vyčlenené marginálne regióny v rámci viacerých štúdií, no postupne dochádza aj k pokusom o ich syntetické multidimenzionálne vyčleňovanie.

Prvé multidimenzionálne vymedzenia marginálnych regiónov na Slovensku boli uskutočnené predovšetkým v priestorovej sociológii, najmä v prácach [8], [9], [10]. Hodnotenie prebiehalo na úrovni okresov. Marginálne regióny chápu ako socio-priestorové jednotky na najnižšom stupni rozvoja v kontinuu hodnotového poľa rozvinutý-nerozvinutý.

V snahe o sprehl'adnenie socio-priestorovej diferenciacie Slovenska vyčlenili v sumárnej typológii v rámci kontinua regionálnych typov prevažne problémové a výrazne problémové typy regiónov. Sumárna typológia bola založená na viacerých problémových oblastiach napr.: hospodárska oblasť, sociálna oblasť, krajinnno-ekologická oblasť, infraštruktúrna oblasť, oblasť ľudských potenciálov, osídlenie a urbanizovanosť, atď. V druhom kroku bola vytvorená multidimenzionálna syntetická typológia regiónov Slovenska prostredníctvom matematicko-štatistických analýz, s cieľom identifikovať typy regiónov s podobnou mierou a skupinou faktorov pôsobiacich na ich charakter. Potom ako „problémové“ predstavujú najmä typy 7-8, ktoré sa líšia faktormi ovplyvňujúcimi ich problémovosť.

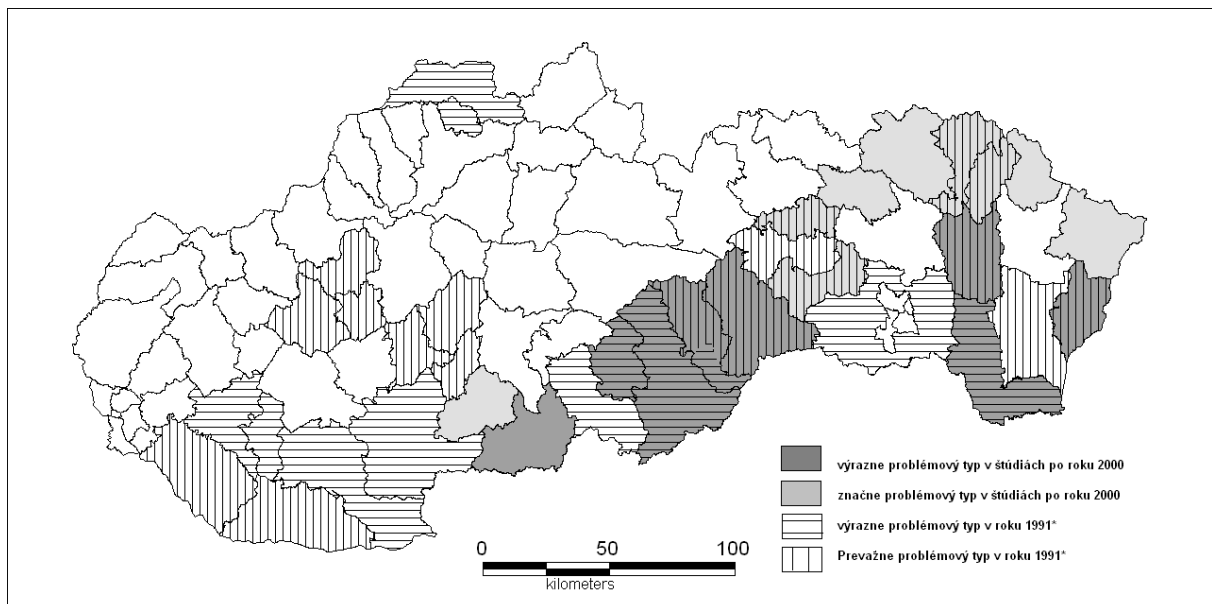
Podobné komplexné vymedzenia boli uskutočnené i v geografii, významné sú predovšetkým v prácach [4], [5], [6], [8], [11]. Autorky Rajčáková, Švecová [11] sa zameriavajú len na vymedzenie socio-ekonomickej diferenciacie Slovenska na úrovni okresov s použitím komplexného ukazovateľa pozostávajúceho zo štyroch parciálnych socioekonomických ukazovateľov zohľadňujúcich zamestnanosť, produkčnú výkonnosť, demografickú charakteristiku okresu, hustotu zaľudnenia, atď. Za marginálne v regióny s najhoršou ekonomicko-sociálnou úrovňou môžeme potom vyčleniť okresy v poslednej kategórii s hodnotou komplexného ukazovateľa pod 20 bodov.

Korec [4] podáva vo svojej práci širokospektrálny pohľad na hodnotenie a vymedzovanie menej rozvinutých regiónov Slovenska na rôznych hierarchických úrovniach. Avšak svoju výslednú typológiu nestavia výlučne na úrovni okresov ale tieto sú pospájané do väčších regiónov - KFMR (kvázi funkčných mestských regiónov). Opäť ako marginálne môžeme označiť v jeho hodnotení regionálnej diferenciacie Slovenska regióny s najnižšími hodnotami, nachádzajúce sa predovšetkým v oblasti J a JV Slovenska.

Halás [6] však považuje veľkostatnú úroveň KFMR alebo okresov za príliš hrubú a nedostatočnú na identifikáciu reálnych marginálnych regiónov, preto svoje vymedzenie zakladá na úrovni obcí. Periférne regióny vymedzuje prostredníctvom príslušností obcí do spodného kvintilu hodnôt ukazovateľov v skupinách ľudské zdroje, ekonomický potenciál, osobná vybavenosť, dostupnosť centier a následnej regionalizácie pri dodržaní princípu územnej kompaktnosti regiónov. Výsledné hodnotenie predstavuje 5 typov periférnych regiónov, kde prvé 4 typy sú parciálne periférne regióny a posledný typ tvoria regióny s kumulovanou periférnosťou.

Poslednou významnou geografickou prácou zaoberajúcou sa komplexným hodnotením marginálnych regiónov je práca [5] kolektívu autorov Džupinová, Halás, Horňák, Hurbánek, Káčerová, Michniak, Ondoš, Rochovská, ktorá sa priestorovej polarizácii a vymedzovaniu

marginálnych regiónov venuje systematicky z pohľadu teoreticko-metodologických aspektov, rôznych hierarchických úrovní ako aj špecifickým parciálnym pohľadom na marginálne regióny. Ak sa bližšie pozrieme na priestorovú diferenciáciu marginálnych regiónov vyčlenených na základe týchto odborných štúdií, je zrejmé, že regióny najčastejšie definované ako výrazne alebo prevažne problémové, marginálne, či depresívne sú lokalizované prevažne v oblasti južného, juhovýchodného a severovýchodného Slovenska.

Obr. 1: Priestorová lokalizácia marginálnych regiónov na Slovensku najčastejšie vyčleňovaných v odborných prácach; zdroj: [4], [5], [6], [8], [11].

V prácach realizovaných po roku 2000 slovenskí autori najčastejšie medzi výrazne problémové regióny zaraďujú okresy Veľký Krtíš, Poltár, Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Vranov nad Topľou, Trebišov a Sobrance. Do značne alebo prevažne problémového typu podľa miery marginality najčastejšie zaraďujú okresy Krupina, Gelnica, Levoča, Sabinov, Bardejov, Svidník, Stropkov, Medzilaborce a Snina. Na porovnanie šrafážou je v mape zaznačené i vymedzenie typov regiónov SR podľa miery marginality k roku 1991 podľa Gajdoša [8] vyčlenené autormi ešte na úrovni starého okresného zriadenia spred roku 1996.

Viacero autorov sa na základe analýzy konkrétnych marginálnych regiónov snaží vymedziť marginálne regióny prostredníctvom ich pozorovaných vlastností. V stredoeurópskych podmienkach podobnú charakteristiku marginálnych regiónov

prostredníctvom ich vlastností podávajú autori napríklad v prácach [5], [12], [13]. Medzi najčastejšie pozorované vlastnosti marginálnych regiónov môžeme označiť:

- fyzickogeografické obmedzenia, najmä členitý horský reliéf,
- dlhotrvajúco historicky obmedzovaný rozvoj,
- odľahlosť a slabá dostupnosť do jadrových oblastí,
- horšia dostupnosť infraštruktúry zvyšujúcej kvalitu života i produkčných procesov v porovnaní s okolitými regiónmi,
- nestabilná ekonomická štruktúra založená najmä na produkcii primárneho sektora so zastaraným technologicko-materiálnym vybavením a priemyselnej produkcii s málo diverzifikovanou výrobnou štruktúrou,
- príjem na osobu je v marginálnom regióne výrazne nižší ako priemer v hierarchicky nadradenej územnej jednotke alebo uvažovaný vhodný referenčný príjem,
- silne limitovaná možnosť zamestnania, vysoká dlhodobá nezamestnanosť a najmä výrazná štruktúrna nezamestnanosť,
- riedko zaľudnené oblasti s vysokým podielom starých obyvateľov a vysoká emigrácia z regiónu alebo nízka vzdelanostná úroveň a vysoký prirodzený prírastok,
- socio-kultúrna izolácia negatívne ovplyvňujúca intenzitu lokálnej participácie obyvateľstva.

Záver

Z predchádzajúceho porovnania môžeme vidieť, že vymedzenie marginálnych regiónov na Slovensku je zatiaľ pomerne nejednoznačné, i keď vykazuje istú priestorovú koncentráciu. No je dôležité skúmať a správne vymedziť marginálne regióny, aby bolo možné efektívnejšie odstraňovať príčiny marginalizácie ako aj v budúcnosti sa vyvarovať možných omylov v komunálnej politike.

PodĎakovanie

Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA č. 1/0454/09 Regionálne disparity v kontexte regionálneho rozvoja – analýza ich vytvárania a zmierňovania. Vedúci projektu - Prof. RNDr. Viliam Lauko, CSc.

Zoznam použitej literatúry

- [1] Schmidt, M.H. (1998) Marginality and development in Italy: a study review. In: Leimgruber, W., Majoral, R., Jussila, H. (1998) Perception of Marginality: theoretical issues and regional perceptions of marginality. Ashgate, Aldershot, p. 101

- [2] Leimgruber, W. (1994) Marginality and marginal regions: problems of definition. In: Chang-Yi D., Chang (ed.) (1994) Development issues in marginal regions. Marginality and development issues in marginal regions. Taipei, p. 1
- [3] Havlíček, T., Chromý, P. (2001) Geografie-sborník České geografické společnosti. 106(1), p.1
- [4] Korec, P. et al. (2005) Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004: Identifikácia menej rozvinutých regiónov Slovenska. Geo-grafika, Bratislava, p. 228
- [5] Džupinová, E., Halás, M., Horňák, M., Hurbánek, P., Káčerová, M., Michniak, D., Ondoš, S., Rochovská, A. (2008) Periférnosť a priestorová polarizácia na území Slovenska. Geo-grafika, Bratislava, p. 186
- [6] Halás, M. (2008) Sociologický časopis/Czech Sociological Review. 44(2), p. 349
- [7] Leimgruber, W. (2004) Between Global and Local: marginality and marginal regions in the context of globalization and deregulation. Ashgate Publishing, Aldershot, p. 321
- [8] Falt'an, L., Gajdoš, P., Pašiak, J. (1995) Sociálna marginalita území Slovenska. S.P.A.C.E. Centrum pre analýzu sociálnej politiky, Bratislava
- [9] Falt'an, L., Pašiak, J. (2004) Regionálny rozvoj Slovenska: východiská a súčasný stav. Sociologický ústav SAV, Bratislava, p. 89
- [10] Gajdoš, P., Pašiak, J. (2006) Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie. Sociologický ústav SAV, NK UNESCO MOST. Bratislava, p. 252
- [11] Rajčáková, E., Švecová, A. (2002) Geografia Slovaca 18, p. 167
- [12] Marada, M. (2001) Geografie-Sborník České geografické společnosti 106 (1), p. 12
- [13] Enyedi, G. (1994) Development issues of marginal regions in Hungary. In: Chang, D., Chang-Yi (eds.) Development issues in marginal region. Marginality and development issues in marginal regions, Taipei, p. 63